

Վարչապետը հնարավոր է համարում մինչև սարեվերջ հայ-թուրքական սահմանի բացումը

Իսկ 2008 թ. նախագահական ընտրությունների մասին խոսելը՝ վաղաժամ

PHOTOLURE

Կառավարության նիստերին հաջորդող ավանդական ճեղքաբացումների փոխարեն երեկ իր հնգամյա գործունեության արդյունքներն ամփոփեց վարչապետ Անդրանիկ Մարգարյանը: Նա իր ելույթը սկսեց հիշատակելով 2000 թ., երբ իր երազանքն էր արդարավել բյուրեղի կաթարումը, ինչը չնայած չհաջողվեց, բայց հաջորդ երկու տարիներին կուսակցական դարձեց մարտիկը: 2003 թ.-ից կառավարությունը փորձել է «հաղթահարել նոր բնագծեր»: Օրինակ՝ Աղխաթանի հարթա-հարման ռազմավարական ծրագրով մի շարք ուղղություններ գերակասարվել են եւ խնդիր է դրվել ավելի իրատեսական ցուցանիշները հիմն ընդունել: Պետական կառավարման ոլորտում բարեփոխումներ են կատարվել, ֆաղթառայության համակարգն է սկսել գործել, կատարվել են կառուցվածքային բարեփոխումներ մի շարք ոլորտներում (կադասր, էներգետիկա, ջրային ենթակառուցվածք, փոխ է միջին ձեռնարկաշրջանում եւ այլն):

Անդրանիկ Մարգարյանը կարեւորեց ղեկավարելու բյուրեղի եկամտային մասի ցուցանիշների սարքարի ավելացումը, նշելով, որ 2000 թ. 152 մլրդ դրամի փոխարեն այս տարի այդ թիվը կազմել է 310 մլրդ դրամ: Նա նման արդյունքի հասնելու ամենակարեւոր գործոնը համարեց ենթակառուցվածքի, ինչի հետեւումն էլ ավելացել են հարկային մուտքերը: Այս առթիվ վարչապետին ուղղված մեծ հարցն այն էր, թե չնայած գումարային առումով բյուրեղի եկամտային մասի ավելացմանը, համախառն ներքին արդյունքի նկատմամբ հարկման ցածր է գրեթե չփոփոխվող ցուցանիշը չի նշանակում, որ սկսվել է ենթակառուցվածքի զարգացումը:

Սարածիային կառավարման նախարարության տեղեկանքով առնչությամբ նշվեց, որ սկսվել է նախարարը մինչ այդ էլ համակարգում էր այդ ոլորտները, հիմա դրան ընդգրկվել են մեկ նախարարության մեջ: Այսինքն, որոշ առումով օպտիմալացում է եղել, եւ մի շարք կրկնվող բաժիններ կրճատվելու են:

Վարչապետը, ղեկավարելով աղխաթանի հարթա-հարման ծրագրով նախատեսված արհեստ-բյուրեղի սահմանագծին վերաբերող հարցին, նշեց, որ այդ թիվը կվերանայվի եւ կհամադրվի նախարարի այսօրվա կյանքի ղեկավարմանը: Փորձագիտական խմբերն աշխատում են այդ ուղղությամբ: Այնուհետեւ Անդրանիկ Մարգարյանը հայտնեց, որ կհամարվում է նվազագույն աշխատավարձի չափի բարձրացման հարցը, որը կախված կլինի առկա հնարավորություններից: Խնդիրն այն է, որ, եթե նվազագույն չա-

փը բարձրացվի ենթադրեմք մինչեւ 20 հազար դրամը, ապա անհրաժեշտ կլինի համաձայնագրեր բարձրացնել նաեւ ավելի բարձր դասերում ընդգրկված աշխատավարձերը: Դա արդեն լուրջ ծախս է եւ 50-60 մլրդ դրամ կարող է արժենալ:

Այս տարվա կարեւոր խնդիրների թվում վարչապետը նշեց սոցիալական աղանակագրության, հիդրոէներգետիկ վարկավորման համակարգերի եւ կուսակալային հիմնարկների ստեղծումը: Իր ներկա ցանկությունը վարչապետը համարեց այն, որ մեր երկրի «կարող ուժը մնա մեր երկրում»:

Քաղաքական հարցերից Թուրքիայի հետ հարաբերությունների զարգացման հեռանկարի եւ հայ-թուրքական սահմանի բացման դեմքում մեր ենթակառուցվածքի անհամապատասխանությունը վստահեցնելով վերաբերյալ հարցին ղեկավարության, ըստ վարչապետի, կլինեն, բայց դրանք հետագայում կկարգավորվեն, եւ հայ գործարարներն էլ ապրանք կարահանեն Թուրքիա: Դա տեղի ունեցավ Խրանի հետ մեր հարաբերությունների ժամանակ:

«Պատասխանում է իր թեկնածությունը առաջադրել 2008 թ. նախագահական ընտրություններին» հարցին վարչապետը ղեկավարեց, որ դա մասին խոսելը վաղաժամ է, իսկ մինչեւ 2008 թ. ղեկավարելու նպատակով 2007 թ. խորհրդարանական ընտրությունները, որից հետո միայն ֆաղթառայության ուժերը կանդրադառնան այդ հարցին:

«Ավելացել են վարչապետի որդու ֆինանսական կարողությունները անցած 5 տարում» հարցին էլ Անդրանիկ Մարգարյանը դրական պատասխանեց, միաժամանակ ասելով, որ դա կառավարել է իր վարչապետության հետ, եւ որդուն վերագրվող ունիվերսալ էլ նրան է: Իսկ որդու կարողության ավելացումը վարչապետը ղարգաբանեց այն բանով, որ ինքն էլ է աշխատում, իր կինն էլ, որին էլ, նրա կինն էլ:

ԱՄՍ ԵՄԵՏԻՆՈՅՑ

Վրաստանի ազգային փոփոխություններն իրենից չզիջեն իրենց իրավունքները

Ըստ վրացական ընդդիմության ներկայացուցչի

Կովկասյան լրագրողների ինստիտուտի ցանցում (www.caucasjournalists.net) երեկ տեղի ունեցած հարցազրույցին մասնակցում էր Դավիթ Ուստալադիլին, որը հունիսին ամենայն հավանականությամբ կդառնա Վրաստանի Հանրապետության կուսակցության նոր ղեկավարը: «Ազգի» հարցերին որն Ուստալադիլին ղեկավարեց, որ նախ համաձայն չէ Միացյալ Նահանգների նախագահի այն հայտարարությանը, թե Վրաստանի ընդդիմությունը ուժեղ է: «Ընդդիմությունը թույլ է: Գուցե դա լավ հասկանում է նաեւ Բուշը, բայց հավանաբար ցանկալին ընդունում է որոշե իրականություն: Հանրապետականների անունից ես կարող եմ ասել, որ Վրաստանում մենք ընդդիմադիր ենք, որովհետեւ կառավարությունը չի դադարում օրենքների գերակայության, իշխանության տարածման, դատական իշխանության անկախության, իրական ինքնակառավարման, մարդու իրավունքների սկզբունքները», նշեց որն Ուստալադիլին:

Ինչ վերաբերում է Վրաստանում փոփոխությունների իրավունքների ղեկավարության հարցին, ապա Դավիթ Ուստալադիլին ասեց, որ Վրաստանում մարդու իրավունքները խախտվել են ինչպես մինչեւ վարչապետի փոփոխությունը, այնպես էլ դրանից հետո: «Բայց այդ խախտումները, ըստ ինձ, ազգային հիմն չունեն: Բացի այդ, Վրաստանում աղբյուր աղբյուր զանգվածներն ու հայերը այն սոցիալական խմբերն են ղեկավարում, որոնք ավելի քան են տեղյակ իրենց իրավունքներին եւ դրանց ղեկավարության մեխանիզմներին»:

«Ազգի» հետախույզում էր նաեւ, թե Վրաստանի նախագահի հայտարարությունները Բելառուսի եւ ակնարկները Ադրբեյջանի կառավարությանը ինչ վերաբերումն են արժանանում: Դավիթ Ուստալադիլին ղեկավարեց, որ Ադրբեյջանին հեղափոխության ակնարկներ անելու մասին տեղյակ չէ, բայց կարծում է, որ Սաակաշվիլին աշխարհաբարձական նման սխալ թույլ չի տա Հայաստանի եւ Ադրբեյջանի նկատմամբ: Ինչ վերաբերում է Բելառուսի դեմոկրատական շարժումներին, Ուստալադիլին կարծիքով, Սաակաշվիլին չափանց անցնում է, քանի որ նման ֆաղթառայական խաղերը Վրաստանի նման թույլ եւ անապահով են երկրների համար չեն:

Բուշի այցելության առումով որն Ուստալադիլին ասեց, որ ԱՄՆ-ը չափ խորհուրդների սահմաններում գործելիս Վրաստանը կարող է հոսից դնել ԱՄՆ ազգային կուսակցությունը ֆինանսում է երկրի նախագահի կառավարման ավտոմատ ուժը եւ օրենքով սահմանված իշխանության սահմանները խախտելու հակումը:

Վրաստան-Ռուսաստան հարաբերությունների առումով Ուստալադիլին կարծում է, որ Վրաստանի ֆաղթառայությունը մեծամասնությունը տեղանի կլինի ամենից առաջ բարեկամ լինել Ռուսաստանի եւ մյուս հարեւան երկրների հետ: «Վրաստան-Ռուսաստան հարաբերության ղեկավարության ղեկավարը Ռուսաստանի վարած ֆաղթառայականությունն է»:

ԱՄՍ ԵՄԵՏԻՆՈՅՑ

1104 սեղան-նստարան 2208 առակերտի համար

Գեղարվույթի մարզի 10 դպրոցների առակերտներն այսուհետեւ կունենան նոր առակերտներ Գույ: 275 կոմպլեկտ սեղան-նստարան բաշխվեց Գեղարվույթի մարզի 10 գյուղերի դպրոցներին: Բարեգործական ծրագիրն իրականացնում է «Հայ դպրոց» հիմնադրամը, որը գլխավորում է իրանահայ բարերար Լեւոն Ահարյանը:

Նախատեսվում է հանրապետության մարզային դպրոցներին 3000 սեղան-նստարանի բաշխումն ավարտել մինչեւ նոր ուսումնական տարվա սկիզբը: Դա նշանակում է, որ 6000 առակերտներ նոր ուսումնական տարի կսկսեն հարմարավետ ուսումնական դպրոցներում:

Ծրագրված է ամսական բաշխել 500-600 կոմպլեկտ սեղան-նստարան:

Դպրոցական գույքի բաշխումը սկսվել է մարտի 15-ից: Առ այսօր հիմնադրամը բաշխել է 1104 առակերտական սեղաններ եւ 2208 նստարաններ Հայաստանի 24 հանրակրթական դպրոցներին:

Ծրագրի կատարման համար հիմնադրամի ներկայացուցիչները նախադեմ առումնասիրել են մոտ 350 գյուղերի դպրոցների վիճակը, եւ գույքը բաշխելու է մաս-մաս բաշխվել մարզերի ամենակարգավոր դպրոցներին:

«Հայ դպրոց» հիմնադրամի լրատվական ծառայություն

Էլեկտրահարվել է 28-ամյա մի երիտասարդ

Արևալար գյուղի մարզի վարչության լրատվական կենտրոնից տեղեկացանք, որ մայիսի 11-ին, ժամը 20.00-ի սահմաններում ահազանգ է ստացվել, որ Ըամոյայն-գիւղի գործարարին հարակից ձորում էլեկտրական հենասյան վրա հոսանքահարված մարդ կա: Ժամը 20.40-ին տուժածին՝ 1977 թ. ծնված Ներսես Ջալալբաջյանին, իջեցրել են հենասյունից: Գլխի, կրծքավանդակի եւ ներքին վերնոտանների 2-րդ եւ 3-րդ աստիճանի այրվածքներով տեղափոխվել է ձեռագրաբան եւ ռադիոլոգիայի կենտրոն: Բժիշկների հավաստմամբ, տուժածի կյանքին վտանգ չի սպառնում:

Եղբայրասպանը ձերբակալված է

ՀՀ ոստիկանության ինստիտուտի տնօրենի տեղակալը, որ մայիսի 11-ին, ժամը 09.00-ին ոստիկանության Ջալալբաջ-Չեթյուն բաժին հաղորդում է ստացվել Ազատության դպրոցային 2ա շենքի թիվ 23 բնակարանում հայտնաբերված զոհամարդու դիակի մասին: Պարզվել է, որ 1957 թ. ծնված Էդուարդ Դ.-ն տուժել է կրծքային հարցերի տուրջ ծագած վիճաբանության ժամանակ, զարբեր առարկաներով հարվածել է եղբորը՝ 1967 թ. ծնված Տիգրան Դ.-ին, որը ստացած վնասվածքներից մահացել է: Էդուարդ Դ.-ն ձերբակալված է, ֆունդիումը վարում է դատախազությունը:

Մ. Մ.

Մահազդ

Հարազանները եւ մեծավորները խորին վշտով զուգում են իրենց սիրելի Վաչե Դիլոյանի մահը: Հոգեհանգիստը տեղի կունենա այսօր՝ մայիսի 13-ին, ժամը 19:00-ին, Ար. Կարողիկե եկեղեցում (Արվյան 15): Հուղարկվողության եւ բաղնիքի արարողությունը կկատարվի վաղը, մայիսի 14-ին, ժամը 14:00-ին, նույն հասցեից:

Ցավակցություն

Երեանի մամուլի ակումբը խորապես ցավակցում է Վաչե Դիլոյանի մահից: Երեանի մամուլի ակումբի կողմից հրատարակված «Վաչե Դիլոյանի» մահվան կառավարությանը:

«Ազգի» խմբագրակազմը միանում է այս ցավակցությանը:

Բողոքում են ֆաղթառայության նախկին աշխատակիցները

«169» վեբերանների կոմիտեի անդամները, որ ֆաղթառայության նախկին աշխատակիցներ են, հավաստեցին, որ 1997-ից իրենց խաբարում են «Հայկական ավիատիմերի» ղեկավարները: Կոմիտեի ղեկավար, նախկին օդաչու Վլադիմիր Պողոսյանը երեկ լրագրողներին էր ներկայացնում վերջին տարիների իրենց «գլխավոր անցածը»: 1997-ին դեռեալ թուրքական սարիքի չհասած 169 մասնագետի առաջարկում են դուրս գալ աշխատանքի մինչեւ կյանքի վերջը նրանց ստանալու դրամանով: Որոշ ժամանակ անց իրենց են ներկայացնում դիմումի ձեւ, որտեղ նշված է, որ աշխատանքից ազատվածները նրանց կստանան, եթե ընկերությունն աշխատի Երեւանում: Սկզբում դժգոհելով, ավիացիայի աշխատողները ստորագրում են դիմումները: «Ես, փաստորեն, հրաժարվեցի ամսական 450-500 դոլար աշխատավարձից մինչեւ կյանքի վերջը 90 դոլար ստանալու համար», ասում է որն Պողոսյանը:

Արդեն ինքն ամիս այդ 169 հոգին նրանք չեն ստանում, քանի որ «Հայկական ավիատիմեր» ընկերությունը սնանկ է ձեռնարկված: Պարոն Պողոսյանը հավաստեց, որ նրա հրապարակման ենթակա բոլոր փաստաթղթերը ցույց են տալիս, որ 1998-2002 թթ. ընկերությունն ամեն տարի Երեւանում է աշխատել: «Մենք ծախսեցինք մի քանի միլիարդ արհեստական Ա-310 ինքնաթիռը, սակայն մեր ինքնաթիռների բերած եկամտի հաշվին փակվում էր դրա բերած վնասը, բացառում է նախկին օդաչուները: Այդ ինչպես է լինում, որ ըստ սրանտորի նախարարության տվյալների, 1997-ին ընկերությունը 8.5 մլն դոլար Երեւանում է ունենում, իսկ հաջորդ տարի, նույն չվարկացրած ու ծանրաբեռնվածությամբ աշխատելով հանդերձ, Երեւանում կազմում է 7.8 մլն դոլար»:

Վաղիմիր Պողոսյանն ասում է, որ չնայած ավիացիայի համակարգը մաս-մաս են արել, զարբեր ստոր-

բաժանումներ առանձնացրել են իրարից, չնայած իրենց նախկին բազմամյա ամբողջությամբ սկսել են «Զվարթնոց» օդանավակայանին, իրենք էլ կարողանում են գոյատևել:

Ավիացիայի 169 աշխատողներից կազմված կոմիտեն դիմում-բողոքներով դիմել է ՀՀ նախագահին, վարչապետին, մարդու իրավունքների ղեկավարին, ղեկավարության եւ արդարադատության նախարարներին, սակայն ոչ մի դրական արձագանք չի ստացել:

«2003 թ. «Հայկական ավիատիմերից» գողացել են 23 մլն դոլար, չգիտեմ ինչ են արել այդ գումարը: Համոզված եմ, այդ գողության ղեկավարը է մեր ընկերությունը սնանկացել», հայտարարեց Վաղիմիր Պողոսյանը: Նա ավելացրեց, որ ունեն իրենց ասածն արդարացի թափանցիկ փաստաթղթեր, որոնք կհրատարակեն, եթե երկրի իշխանությունը հետաքրքրություն դրսեւորի:

ԱՄՍ ԵՄԵՏԻՆՈՅՑ

Նորաձև գյուղում բացվել է առաջին բժշկական և սոցիալական կենտրոնը

Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության Ֆրանսիայի մասնաճյուղի փոխառնակալ **Արա Ահարոնյանի** անձնական նախաձեռնությամբ Լեռնային Ղարաբաղի Հայրուքի բնակավայրում նորաձև գյուղում մայիսի 4-ին բացվեց բժշկական և սոցիալական կենտրոն, որի նմանը դեռ գոյություն չուներ որևէ գյուղում: «Այս հրաշալի ծրագիրը գյուղի կյանքն ապահովեց և բարձրացրեց գյուղացիների առողջապահությունը և հոսանքը: Ծրագրի համար Բարեգործական կազմակերպությունը և իր անդամները կարի ունեն բժշկական լավագույն կազմակերպության աջակցությամբ, որիսից դարձավ Ֆրանսիայի հայ բժիշկների միությունը: Առհա-

նությամբ Հայրուքի բժիշկներից մեկը նշանակվել է գլխավոր բժիշկ, իսկ բուժօգնությունը կստանա Լեռնային Ղարաբաղի մարզի կենտրոնից: «Ես չափազանց լավատես եմ, առաջում եմ վազը բնավ չնկատելու, բայց ժողովրդի վիճակն իսկապես բավականին լավացել է, բարելավվել են կենցաղային պայմանները, ավելացել է անասունների գլխախնամակը: Միայն մեկ ցավալի խնդիր կա, որ անընդհատ օգնություն ստացող գյուղացիները սկսում են վարժվել դրան և իրենց կյանքը լավացնելու ինքնուրույն փորձեր գրեթե չեն անում, անգամ կենցաղային մասը հարցեր լուծելու համար սղասում են դրսի օգնությունը: Դա, իհարկե, լավ է, բայց հույս

Սուրբ Ղազար կղզու թանգարանի ուղեկցորդները հղափայլությամբ և երախտագիտությամբ այցելում էին հի-ստոլոգներին, որ նույնիսկ Նախապետը հասնուկ հրամանագրով արգելել է դիմել Միտիթայանների հայկական կղզու գլուխգործոցների հավաքածուին: Բայց բոլոր գործարարները չէ, որ Նախապետը եմ, և երկրորդ՝ մեծ գործարարի այդ հրամանագիրը, չգիտես ինչու, չհամազարեց նրանց, ովքեր սկսեցին կողոպտել Տրիեսի վանդակը գտնվող Միտիթայան միաբանության գանձերը: Մինչդեռ Տրիեսը Վենետիկից ընդամենը 60 մղոն է հեռու: Էլ չեմ խոսում սարերային արհեստների և

Ամբողջ մղձավանջն այն է, որ, ինչպես սրի կսկիծով ասում է Միտիթայանների համաձայնագրի միաբանության առաջնորդ, արքայազն Եղիա Կիլիկյանը, նույնիսկ բազմաթիվ գլուխգործոցներ չունեն լիարժեք մասնատներ, իսկ գեղանկարչական եզակի աշխատանքների մեծ մասը չի մտնում այլոց մեջ: Ի վերջո խոսքը ոչ թե այս կամ այն միջոցառումից հետո, այլ հուսալից թայմաններ ստեղծելու մասին է, որովհետև գանձերը հավիտյանս թափանցելու են: Այս կառավարությամբ թե՛ս է ասել, որ առկա է ես մեկ խնդիր, որը թերեւս առավել մտահոգիչ է: Տարեց-

վանգի թանգարանների և դրանց ցուցանմուցների մասին հայտնի է ամենին: Բայց մեծ չեմ կարող չօգտվել «յոթ ծովերով նավարկելու» մեր հնարավորությունից, երբ մեր նավի երթուղին թույլ է տալիս այցելել վայրեր, որտեղ գտնվում են հայ ժողովրդի անգին սեփականությունը հանդիսացող վանքեր և թանգարաններ: Մեծ ընդամենը հարց էմ բարձրացնում: Ահա թե ինչու «Կիլիկիայի» մեկնարկի նախորդին ամբողջ անձնակազմով հերթական անգամ էսկուրսիա կատարեցիմ հրապարակախոսական այս խնդիրը լուծելու նպատակով: Միաբանության առաջնորդ, արքայազն Եղիայի և ուղեկցորդ

ՆԱԿԱԳՆԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Խնդիրը չլուծելը վստահավոր է

հանցագործությունների մասին: Կյանքում ամեն ինչ կարող է դաստիարակել:

Եվ այդ դեպքում, ասեմ, Վիեննայի Միտիթայանների վանդակում, որ ես հասկալիս մտա Սուրբ Ղազար կղզի մեկնելուց առաջ, մեծ կարգվեմ ոչ միայն Ռեմբրանտից և Այվազովսկուց, ոչ միայն 4000-ամյա կնոջ և նրա կասկի մուսիայից, թերթերի, ոսկերչական իրերի եզակի հավաքածուներից, այլև 120 հազար հազվագյուտ գրքերից և օտար լեզուներով Հայաստանի թանգարանը նվիրված 10 հազար արժեքավոր մեծագրություններից: Իսկ եթե փորձանք թասալի Սուրբ Ղազար կղզու վանքի թանգարանում, ապա մեծ կարգվեմ ոչ միայն Այվազովսկու 2 սասնայի գործերից, հազարավոր անգին կսավներից, ոչ միայն Պետրոս Առաջինի անձնական կնիքից, երախտներ, վրացերեն, հունարեն, լատիներեն, արաբերեն հին ձեռագրերից, ոչ միայն Կիլիկիո վերջին թագավոր Լեոն Զ-ի ոսկեթղթից, այլև հայկական ձեռագրերի թափանցուն ամենախիղճ համարվող Սևեթ թագուհու 6-7-րդ դդ. Ավեսարանից:

սարի նոսրանում են Միտիթայանների և մանավանդ թանգարանային, վերականգնողական գործի մասնագետների շարքերը: Չկան Ալիսանի գործի նույնիսկ նվազագույն թվով նմուշներ: Դեռ վերջերս հիմնական լուսավորչական վանքի իսկական հղափայլություն էին ժամանակակից թարգմանները, որտեղ տպագրվում էին գրեթե ամբողջ հայության համար նախատեսված գրքեր, այդ թվում դասագրքեր, աշխարհագրական ֆաբրիկներ և աշխատանքներ: Տարաբնույթ ձեռագրական ու ունեին բազմաթիվ հետազոտողների համար: Այսօր ժամանակակից տեխնիկան (համակարգիչները, սխեմաները, տպիչները) թույլ է տալիս գրեթե սնային թայմաններում գրեք հրատարակել: Այնպես որ, կան նաեւ օբյեկտիվ լիցենզիաներ: Բայց դրանից գործը չի հեռանում: Զանգի մնում է գլխավոր՝ ազգային և համամարդկային արժեքները կայացնող մեր գանձերի ճակատագրի հարցը:

Այս թանգարանը «Կիլիկիա» նավի ամբողջ անձնակազմը որոշեց առաջ ֆաբել այդ բախտորոշ հարցը՝ հասկանալով, որ մեծ որևէ հայտնագործություն չեմ անում,

Վարդան Կարմեյանի հեծ երջեցիմ թանգարանի բոլոր սրահներում, և մեր օտերաճող Սամվել Բաբայանը նկարահանեց գանձերի մեծ մասը, որոնցից մեծ թանգարան իրավունք չունեն գրկվելու:

Ես շատեցի գիտաբանի սկզբում արձարծել մեր ժողովրդի համար ցավոտ այս թեման նաեւ այն թանգարանում, որ մեր առաջին նավահանգիստը լինելու էր հենց Տրիեսը: Այնպես որ, սվայլ բարդ խնդրով այնտեղ էլ եմ զբաղվելու: Ի թիվս այլ բաների, ժառանգելի վրա կարճաճառներով թափանցված հայկական եկեղեցիներ, դպրոցը և մյուս շենքերը, որտեղ 200 տարի առաջ մեծ մեկընդմիջ կորցրիմ մեր ժողովրդի անգին գանձերը:

Մտադիր եմ այսուհետեւ էլ զարգացնել այս թեման, մեր տեսանկյունից թանգարանը ընթերցողներին՝ հույս ունենալով, որ մեր երկրի դեկավարությունը և համադասախան կազմակերպությունները մեծ ուժադրություն կդարձնեն սվայլ խնդիրը, որը չլուծելը թանգարան վստահավոր է:

ՉՈՒՐՈՒՆՆԵՐ
«Կիլիկիա», Ադրիանոսի Ծով

Աջից՝ Արա Ահարոնյանը:

սարակ մի ֆանի կազմակերպությունների միասնաբար գործելու շան ավելի արդյունավետ է ու զորավոր, որովհետեւ նրանցից ամեն մեկը գործից բերում է իր փորձառությունը և ընդունակությունները: Մեծ զանգում եմ կառուցել այնպիսի շինություններ, որ մեր բարեբանները գոհանան և շարունակեն նվիրատվությունները, այլ ոչ թե հիասթափվեն և դադարեցնեն բարեգործությունը», ասում է Արա Ահարոնյանը: Նրան գոհացնում է, որ Նորաձևում բոլոր շինությունները կառուցվել են ժամանակակից ոճով՝ բժշկական և սոցիալական կենտրոնը կառուցվել է եվրոպական գյուղերի մասնագիտական կենտրոնների ամենավերջին նախագծով՝ հազեցած նոր սարավորումներով, ունի դեղատոմս, հիվանդների հանգստի սենյակներ, բժիշկների առանձնասենյակներ: Այդ կենտրոնում են նաեւ գյուղաբնակիչ սոցալայրը, գյուղացիների հանդիպումների համար նախատեսված սրահը, որտեղ նրանք կարող են խոսել իրենց հուզող խնդիրների մասին, գտնել դրանց լուծումները:

Ղարաբաղ կենտրոնում բնակիչները ստանում են անվճար բուժօգնություն, դեղորայք: Ֆրանսիայի հայ բժիշկների միությունը ժամանակ առ ժամանակ արթն մասնագետներ կուղարկի Նորաձև՝ գյուղի բնակչությանը լավագույնս սպասարկելու հեռանկարով: Լեռնային Ղարաբաղի առողջապահության նախարարի համաձայ-

ունեմ, որ ժամանակի ընթացում կփոխվի», ավելացնում է Արա Ահարոնյանը: Նրա լավատեսությունը անհիմն չէ. Ահարոնյանն արդեն իսկ նկատել է, որ կան անասնաբուժությունը շահավետ բիզնես համարող և դրանով լրջորեն զբաղվող ընտանիքներ: Նա առանձնացրեց այնտեղ բնակվող 3 եղբայրներին, որոնք 80 անասուն են դառնում՝ կովեր, հորթեր, խոզեր:

Արա Ահարոնյանը համոզված է, որ գյուղացիների համար ճեղք կառուցելն այսօր բավարար չէ նրանց լիարժեք կյանքով արդարավելու համար: Դա անդամանք թե՛ս է զուգակցել բազմակողմանի կրթություն, բժշկական բարձրակարգ սպասարկում և հոգեբուժական կյանք ունենալու հեծ: Նորաձևի մանկապարտեզի մեծ շենքի 2 սենյակները հասկացված են փոփոխություն, իսկ մյուս սենյակները վերածվել են դասասենյակների՝ աշակերտների թվի ավելացման թանգարանով: Հենց այդ հանգամանքը նկատում են նախապես առաջիկայում բարեգործական միությունը կսկսի դպրոցաշինության ծրագիրը:

Նա վստահեցնում է, որ Նորաձևի սոցիալական և բժշկական կենտրոնի հաջող գործունեությունը կհամոզեցնի նրան, որ Բարեգործական այդպիսի կենտրոններ կստեղծի Լեռնային Ղարաբաղի գրեթե բոլոր գյուղերում:

ՈՒՐՈՒՆՆԵՐ, ՊՈՒՐՈՒՆՆԵՐ

Գիտության նվիրյալը՝ Վարդգես Հակոբյան

Շեմարիս վասակը վաղեմություն չունի:

Անցել է 30 տարի, երբ ծանր հիվանդությունից հետո, 42 տարեկանում, կյանքից հեռացավ վասակաճաս գիտնական, երկրաբան-համաբանական գիտությունների դոկտոր Վարդգես Թորոսի Հակոբյանը:

1932 թ. Լճաբեն գյուղում ծնված է 1954 թ. Երևանի թեատրալ համալսարանի երկրաբանական ֆակուլտետը գերազանցությամբ ավարտած Վ. Հակոբյանը իր կարճ, բայց բեղմնավոր կյանքն ամբողջությամբ նվիրաբերեց գիտությանը: Վ. Հակոբյանի գիտական հետախույզումները կառավարված էին կազմի և յուրաքանչյուր ժամանակաշրջանների հնդաբանության և շեմարիսի հեծ: Դա երկրի զարգացման շուրջ 140 մլն տարի ստեղծությամբ մի հասկած է, որի ընթացումը Հայաստանի տարածումը գոյավորվել են լողնձի, մոլիթղեների, ոսկու մի շարք համալայրեր, և այդ ժամանակահատվածի շեմարիսի մեծակուն ունեն ոչ միայն գիտական, այլև կիրառական կարևոր նշանակություն:

Վ. Հակոբյանի շուրջ 20 տարվա հետազոտություններն ընդգրկեցին Հայաստանի տարբեր բնույթի և ինքն հանդիսացան դոկտորական աստիճանի համար, որը նա փայլուն կերպով թագարանեց 1973 թվականին, Լեռնային Ղարաբաղի համալսարանի երկրաբանա-

կան գիտահետազոտական համալսարանի ինստիտուտում: Դա մի եզակի, իր նախադեպը չունեցող հիմնարար աշխատություն է հնդաբանության և շեմարիսի բնագավառներում: Երբ ծավալում հասնում էր ամփոփվեցին բաժն կենդանիների ավելի քան 12000 մեծագրությունները ուսումնասիրությունների արդյունքները, առաջին անգամ անցանկերը մի շարք նոր ընտանիքներ և ենթաընտանիքներ, մեծակցեց ուստանիների սիստեմատիկան ամբողջ միջերկրածովյան ավազանի համար: Հայ գիտնականի աշխատությունը մասնագետները գնահատեցին որպես խոշոր ներդրում ընդհանրապես հնդաբանական գիտության բնագավառում:

Վ. Հակոբյանի գիտական ժամանակները կազմված է մի ֆանի սասնյակ հետազոտություններից, այդ թվում՝ 7 ֆունդամենտալ մեծագրություն: Դրանք այսօր էլ լայն ճանաչում ունեն Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի, Գերմանիայի, Եգիպտոսի և այլ երկրների մասնագետների շրջանում:

Վ. Հակոբյանի դեկավարությամբ է խմբագրությամբ 1974 թ. լույս տեսած «ՀԱՍՏ քառն ֆունդամենտալ» մի բացառիկ մեծագրություն է, որն ընդգրկում է վերջին 380 մլն տարվա ընթացում մեր տարածաշրջանի քառն կենդանիների շուրջ 800 գլխավոր ձեռքի նկարագրությունը, որոնք ունեն որոշիչ նշանակություն տարբեր շեմարիսի հասկանների որոշման համար:

Հայկական երկրաբանական դպրոցի փայլուն ներկայացուցիչ Վ. Հակոբյանը միջազգային ճանաչում ունեցող ազնիվ, համեստ ու անվերադասելի իր գործին նվիրված բարձրակարգ գիտնական էր: Նրա աշխատությունները հնդաբանական գիտության ոսկե ֆունդի բաղկացուցիչ մասն են և այսօր էլ թափվել են բերում հայրենական գիտությանը:

Ո. ՇԵՄԱՐԻՍ
«ՎԱՍՎԱԿԱՆՆԵՐ»
Ո. ՄԵՄԱՐԻՍ
«ՎԱՍՎԱԿԱՆՆԵՐ»

Համազգային տուրքայր կամ... լիսի-սարա

Մեծ մայր, որ 19-րդ դարի ծնունդ էր, թանգարան էր, թե ինչպես մի օր Լեռնային Ղարաբաղի իր եղբայրը տուն է եկել սարալիսի ծննդավայրում և զարմացել էր, որ իրեն տարած «գոռկա», ծեծեցին և թալանեցին: Մի է նրան տարել «գոռկա» և ինչու է նա այնտեղ գնացել... Տղան թանգարան էր, թե անծանոթ երիտասարդներ մոտեցել են իրեն և ասել, թե հիացած են նրա թարմ, որին ակամսես են եղել ինչ-որ կտրուկ մի աղջկա հեծ թարմիս, հիմա խնդրում են, որ նա իրենց հեծ բարձրանա «գոռկա», որ այնտեղ լիսի-սարա թարմ: «Դա ինչ էր մար է» հարցին տղան ասել է՝ արի գնա՛մ, ցույց տա՛մ, և «ցույց են տվել»...

Բարեբախտաբար թե դժբախտաբար, այսպիսի թանգարան ոչ բոլորի նախնիների հեծ է թանգարան: Ուստի շեմարիսի թանգարանում են մայիսի 28-

ին լիսի-սարա թարմ ոչ թե «գոռկա» բարձրության վրա, այլ Արաբաճի: Թարմից հեծ սասնակիցները մի օր իմանալով են, թե ժողովրդի վրա ինչ գումար նստեց այդ լիսի-սարան: Մի նրան կասի, թե այդ ծախսված գումարները ֆանի հոգու թուրակ են, ֆանի սանիթը կաթաղող դպրոցի վերանորոգում, ֆանի հիվանդի դեղ ու դարման: Մամ ասեն, ինչ ասեն:

Այս լիսի-սարայի մեջ մի միլիթարական բան կա. որ թյրն Լոխյան մեջ հանգստացրեց ասելով, թե 10 հազար մանր եղբերավոր անասուն կոտորելու դեպքում Հայաստանը մեծ կորուստ չի ունենա: Ինչ լավ է...

Ստամ են, թե թյրն Լոխյան ինքն էլ է գոհ մնացել, որ խոտը եղբերավորների ծեծ չեն տալու, ֆանի նրան լիսի-սարա չեն թարմ, այլ թարմեցնում են...

ՈՒՐՈՒՆՆԵՐ, ՂԱԶԱՐԱՆ

Երկար ու դժվար ճանապարհներ դեռլի տուն

Աֆունրված շատ մեխսեթցիներ երազում են տունդարձի մասին

ՈՌՈՒՄԹ ԱՅՐԵՆՕՂՈՒՄ, ՄԵԳԻՔ ԸՄԿՈՒՄԸՆԻՍ, ՈՌՈՒՄԹ ԳՈՂՈՍՅԱՆ

1944 թ.-ին Վրասանի Սամցխե-Ջավախի Երջանից աֆունրված հազարավոր մեխսեթ ցանկություն ունեն վերադառնալ իրենց տները, սակայն կարող են համոզվել դիմադրության:

«Մենք ուղղակի ուզում ենք, որ մյուս մեխսեթը եւս կարողանան վերադառնալ իրենց հայրենիք՝ Վրասան», ասում է Զուբայիսի մոսակային զսնվող Կոմիտեի գյուղի բնակիչ Մագսուդ Բագրանովը:

Բագրանովն այն 300 մեխսեթից է, ում հաջողվել է 80-ական թվականների վերջին տեղափոխվել Վրասան: Նրա ընտանիքի ղաթնությունը հասկանալի է բոլոր մեխսեթի համար: Երբ նրանց աֆունրեցին, հայրը կոչվում էր ֆախսների դեմ: Վերադառնալով հայրենիք եւ իր տունը դասարկ զսնելով, նա սկսեց փնտրել նրանց: Մի ֆանի ամիս փնտրելուց հետո նա իր հարազատներին զսավ Ուրբեկսանում, սակայն վստահ իմացավ, որ իր ավագ որդին մահացել է աֆունրի ճանապարհին:

Բագրանովը հիշում է, «Նրանք ղաթնում էին, թե որքան ծանր էր իրենց կյանքը Միջին Ասիայում եւ ինչպես էին սննդի բացակայության ղաթնառով ստիպված խոս ուտում: Ավելի ուշ մեր ընտանիքը տեղափոխվեց Ադրբեջան, որտեղ եւ ծնվել են ես, 1962 թ.:

Իրեն թուր մեխսեթցի համարող Զինգիզ Նեյմանգադի մեխսեթները վրացական ազգային տարազով:

Այս մասին՝ տես էջ 3

ին: Այնտեղ մեր կյանքը որոշ չափով թեթեւացավ: 1969 թ.-ին մենք տեղափոխվեցինք Վրասանի Գալի Երջան, որտեղ ադրբեջանցի 3 ամիս: Այդ մեզ նորից աֆունրեցին Ադրբեջան: 1972-ին մեզ տեղափոխեցին Գյուլիսային Կովկաս՝ Կարաբաղի Քաղաքում, որտեղ իմ հայրը մահացավ՝ չդիմանալով այդ բոլոր ճանապարհներին: 1982 թ.-ին մենք տեղափոխվեցինք Վրասան ու այժմ ադրբեջանցի մեր հայրենիքում»:

Ի տարբերություն Բագրանովի, 300 հազար մեխսեթ դեռ սղասում են իրենց 60-ամյա տարիքում ողիսականի ա-

վարին, որոշեցի կարողանալ հայրենի վերադառնալ:

Աֆունրված մեխսեթի էթնիկական ղաթնաբանությունը վեճի առարկա է ինչպես մեխսեթի, այնպես էլ վրացիների Երջանում: Ծառերը դեմ են «մեխսեթցի թուր» ղաթնակին, ղաթնելով որ իրենք վրացիներ են, մինչդեռ մյուսները հղափայտաբար իրենք թուր են համարում:

1944 թ.-ի նոյեմբերին 3,5 միլիոն մարդկանց բռնի ուժով տեղահանելու մեծածավալ ծրագրի Երջանակներում մոտ 200 հազար մարդ՝ մեխսեթ, համեմատաբար ու ֆրեյ, արտաքսվել են Միջին Ասիա, Սիբիր եւ Գեոգրաֆիկ Արեւել:

1950-ականներին, Սալիմի մահից հետո աֆունրված մեխսեթները թուր չսկսեցին վերադառնալ հայրենիք, ի տարբերություն այլ «ղաթնված ազգերի»:

Ադրբեջանում ադրբեջանցիները մոտ 80 հազար աֆունրված մեխսեթ: Նրանց «Վաթան» («Գալի») միության նախագահ Իրախիմ Բուրխանովը ասում է, որ մինչ օրս աֆունրի ղաթնառները ղարգ չեն:

«Խորհրդային իշխանություններն արտաքսումը ղաթնառաբանում էին «ԽՍՀՄ-ի ղաթնական սահմաններն ուժեղացնելու» անհրաժեշտությամբ:

Տես էջ 2

«Սալիմին եւս բերելու համար որդիներին կգոհաբերեի»

Իոսիֆ Սալիմ. ամենի է

ՄԵՅՈՒՆԻՔ XXX

Նրանք ունեն արագադրի հետ կապված միանման հուշեր՝ 1944 թ. նոյեմբերի 24-ին խորհրդային զինվորները երկու ժամ թվեցին Աջարիայում բնակվող եզրի ֆրեյին իրենց տները լքելու համար, որով սկիզբ առան վեճի եւ տառապանքների ղաթնառ սարիքները:

Չարմանալիորեն, այս ծեր մարդիկ այսօր համակարծիք են, որ իրենց տառապանքների համար մեղավոր չէ Իոսիֆ Սալիմը: Նրանք կարծում են,

որ Սալիմը հզոր անձնավորություն էր, որը տեղյակ չէր այն սարսափելի տառապանքների մասին, որոնք կրեցին աֆունրյալները: Նույնիսկ այսօր նրանք դեռ ղաթնում են Սալիմին:

Բաղդեմ Երոն Լաշիֆովիչը ծնվել է 1933թ. Բաթումում: Նա հիշում է նոյեմբերյան գիշերը. «Երկու ժամվա ընթացում նրանք մեզ խցկեցին բեռնատարները եւ տարան կայարան: Յուրաֆանյուր բեռնատարում տեղավորվեց ինձգվեց ընտանիք: Մենք չգիտեինք,

թե մեզ ուր են տանում, ոչ ոք չէր կարող իջնել բեռնատարից: Գաղափարաբար զինվորներին թուր չէին տալիս գրուցել մեզ ինչ: Սակայն, եթե անկեղծ լինեինք, բեռնատարները վերահսկող զինվորները ստորագրող վերաբերմունք չէին ցուցաբերում մեր նկատմամբ: Սակայն բոլորը թուրացան սովից եւ ցրեց: Ոչ ոք չփորձեց դիմել փախուստի»:

«Բաթումից աֆունրված մոտ 47 եզրի ֆրեյին ուղարկեցին Չամբուլ, Դազախսան, որտեղ տեղի բնակիչները մեզ

դիմավորեցին բարությամբ: Բոլորը ջանում էին օգնել մեզ: Ամենակարեւորն այն էր, որ նրանք մեզ բարոյական օգնություն ցուցաբերեցին: Զինվորներ նրանց օգնությունը մենք կմեռնեինք»:

Մեկ այլ նախկին աֆունրյալ է Սուլիկ Սաղոնիչ Բրեյը: Նա ծնվել է 1931թ. Բաթումում: Լինելով արագադրի ղաթնակի մեկը, նա նույն է, որ այդ ամենին ղաթնառ կար: Նա ասաց, որ 1941թ., ղաթնառվեց երկու ամիս առաջ մոտ 5,000 լեզգիներ, ֆրեյ եւ

հայ մահմեդականներ ղաթնեցին Թուրքիա: Սալիմը կարգադրեց ավելի խիստ հսկողություն ադրբեջանցի սահմանի վրա եւ 1944թ. տեղահան արեց այդ Երջանի ամբողջ մահմեդական բնակչությունը դեռլի Կենտրոնական Ասիա եւ Սիբիր: Սաղոնիչին իր ընտանիքով աֆունրեցին Օրլովսկ, Դրզասանի Թալասի Երջան: Որոշները եւ Կոլզայի գերմանացիները, որոնց մինչ այդ էին աֆունրել, արդեն բնակվում էին Օրլովսկում:

Տես էջ 2

ՃԱՍՓՈՐԴՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐՋԸ
Ասի Կոնոջ Երջանից մի կնոջ մասին համառոտ ակնարկում
էջ 3

ՏՈՒՆԱՐՁ
Ի՞նչ կյանք են ֆառում վերադարձած մեխսեթցիները
էջ 4

ԴԺՎԱՐ ՕՐԵՐ
Մի կնոջ հիշողություններ՝ աֆունրի կյանքից
էջ 7

«Պարզամեծ ուզում ենք տուն դառնալ եւ ամբիջ վրասանի դրոշի ներքո»

Ափսոսանք մեծերը պնդում են, որ իրենց մտահոգությունը հիմնավոր է

ՆԱՏՈ ԳՈՐԵԼԱԾԵ

1944 թ.-ի հուլիսի 31-ին ընդունված Ասալիմի հասուկ «հույժ գաղթի» կնիքը կրող թիվ 6279 ղեկընկալիչ Լավրենտի Բերիային համաձայնագրով էր 86100 մեխի թուրքերի, Իրանի մահմեդական համայնության անդամները Կրասանի սահմանամերձ գոտիները՝ Ախալցխայի, Աղիզենի, Աստիճայի եւ Ախալխալի քաղաքները՝ Կրասական խՍՀ-ի սահմաններն ավելի լավ լուծարելու համար:

Չուրաբ Գուրբեղանյանը լուծարված մեծերի վերադարձի իրավունքը

րը, ու սկսեցին ազգակցներին փնտրել օտար ափերում:

Ափսոսանք մեծերը 12 տարի ամբիջ են միջին Ասիայի տարածքներում, խիստ դժարացի ժամի ռեժիմի տակ: Նույնիսկ 1956 թ.-ից հետո, երբ ափսոսանքներին թույլ էին տրվել վերադառնալ հայրենիք, մեծերը միակն էին, ում դա չհաջողվեց: Այնուամենայնիվ, նրանց երազները հայրենիքի մասին՝ «ավելի քան երկիր» հեփաթային Կրասան վերադառնալու նրանց անհաղթահարելի ցանկությունը փոխանցվել է ժառանգներին:

Մեծ մահմեդականների մեծ մասը տեղափոխվեց Ադրբեջան, որովհետեւ նրանք մի փչ ավելի մոտ էին Կրասանին:

«Մենք Ադրբեջանում եւ այլ վայրերում շատ լավ էր պայմաններում ենք ապրում: Մենք ափսոսանք ենք եւ կարողացել ենք մեր կյանքը մի փանի անգամ զրոյից սկսել, ճեղք կառուցել, գումարներ խնայել, սակայն մեր ամենամեծ վիճակն այն է, որ մեզ պարզապես զրկել էին հայրենիքից: Մենք ուզում ենք, որ մասնական արդարությունը վերականգնվի: Ամենակարեւոր խնդիրն այն է, որ մեզ իրավունք տան վերադառնալ: Սակայն ոչ բոլորը կվերադառնան, ամեն ինչ ղեկ է որոշվի անհասական մակարդակով»:

Ափսոսանք մեծերի պարզամեծական «Վաթան» կազմակերպության փոխնախագահներ Չիմզիկ Նեյմանզադեյն եւ Ֆուադ Պետրոսյանը ղեկավարում են, որ Կրասանի կառավարության կողմից գրեթե ոչ մի առաջընթաց չկա մեծերի վերաբնակեցման հարցում: Եվրոպայի խորհրդի առջեւ Կրասանի սահմանամերձ տարածքներում համաձայն, Կրասանը 1999-ից հետո երկու տարվա ընթացքում ղեկ է օրենք ընդունել ափսոսանք մեծերի վերաբնակեցման մասին եւ աղաչակցորեն նրանց փայլ-առ-փայլ վերաբնակեցումը հետագա տարիները ընթացում: Օրենքը դեռ ընդունված չէ:

«Ափսոս, որ Կրասանում դեռ վախ կա թուրքեր: Մենք Ախալցխայի թուրքեր, մի քանի համաձայն ենք եղել վրացիների հետ, սովորել ենք վրացական դրոշի ներքո»:

Չամիլե Գախալովան եւ Չիմզիկ Նեյմանզադեյն

Մենք երբեք ինքնավարություն չենք ուզում, մենք պարզապես ուզում ենք վերադառնալ մեր մասնական հայրենիք՝ առանց որեւէ փոխհատուցման, ամբիջ վրասանի դրոշի տակ»:

Ադրբեջանում Կրասանի դեպքում Չուրաբ Գուրբեղանյանը այսօր էլ խոսում է վերաբնակեցման իրավունքի մասին. «Մենք փառք ենք, որ այսօր մոտ 100000 «մեծերի թուրքեր» ապրում են Ադրբեջանում, նրանք Ադրբեջանի փառք են այսօր խնդիրներ չունեն: Սակայն ես կարծում եմ, որ հայրենիք վրասան վերադառնալու իրավունք սահմանափակում ենք միայնակապով»:

«Նրանք դիմել են մեզ, որ օգնենք վրացիներին դառնալու Կրասան վերադառնալու ցանկություն ունեցողները կարողանան լեզուն սովորել: Իհարկե մենք դեմ չենք: Բացի այդ, որոշ մարդիկ խնդրել են, որ մենք էֆեկտիվներ կազմակերպենք դեպի այն վայրեր, որտեղից նրանք ափսոսանք ենք: Կարծում եմ, որ դա նույնիսկ անհնար չէ: Ընդհանուր առմամբ, վերաբնակեցման գործընթացը սկսելուց հետո ամենակարեւոր խնդիրը կլինի ինքնագիտակցության ինֆորմացիայի ծանալան հարցը, ինչպես նաեւ Կրասան տեղափոխվելու ցանկություն ունեցողների ցուցակներ կազմելը: Իհարկե, այլեւ ոչ ոք չի վիճում, որ նրանք ղեկ է ռեաբիլիտացվեն: Նրանք ղեկ է անկախ, հզոր Կրասանի լիիրավ փառքիցներ դառնան եւ օգնվեն Կրասանի Սահմանադրությամբ նրանց սրված բոլոր իրավունքներին»:

Նատո Գուրբեղանյանը Զուրաբիսի «P.S.» թերթի գլխավոր խմբագիրն է

Մի փանի համառոտ ակնաւրկ Ադրբեջանից...

ՆԱՏՈ ԳՈՐԵԼԱԾԵ, ԻՐԱՆ ԾԵՃՈՒՄԱԾԵ ԵՎ ՓԵՐՎԱՆԱ ՍՈՒԼԹԱՆՈՎԱՆ

Չամիլե Գախալովան 16 տարեկան էր, երբ նրան տեղահան արեցին Աղիզենի վարչական գյուղից: Այժմ նա 76 տարեկան է եւ բնակվում է Բաքուում, սակայն երբ նա իմանում է, որ մենք «Գուրբեղանյանից» ենք եկել /Կրասան՝ ադրբեջանցիներ/, նրան չի հաջողվում զսպել երջանկության արցունքները: Նա գրկում է մեզ եւ լուրջաբար է լինել այդ վայրը «փակ աչքերով», որովհետեւ վերադառնալ Կրասան հայրենիքում զսպելու իր մեծական հանգիստը:

«Այժմ ես ոչնչի կարիք չունեմ, բացի իմ Գուրբեղանյանից», ասում է Չամիլեյն եւ արտասովոր:

Այլ Ազալիեյը արդեն երկու անգամ այցելել է

Կրասան՝ 1998-1999թթ.ու տեսել իր նախնիների գյուղը: «Երբ ես տեսա իմ ծնողների տունը՝ Կարխանի գյուղում, ես զգացի, որ իմ նախնիների հոգիները կանչում են ինձ, ես ծնկի իջա եւ համբուրեցի զոտը: Այդ տեսքով մեծ ընկալվող վրացիներ ասում են, որ ես կարող եմ մտալ, դա մեր տունն է», ասաց նա:

Ոչ զենեքին

1992 թ. «Վաթանի» փոխնախագահ Ֆուադ Պետրոսյանը Խոսկվայում հանդիպել է այն ժամանակ Արխալիայի առաջնորդի խորհրդակցին:

Վերջինս հարցրել է՝ արդյոք մեծերիցները ցանկանում են վերադառնալ Կրասան: Պատասխանը

դրական էր: Արխալի առաջնորդը է նրան մեծերիցներին թելել Արխալիա՝ ղայֆարելու վրացիների դեմ եւ հետագայում այնտեղ հաստատվելու:

Ֆուադ Պետրոսյանը ղեկավարում է, որ ղեկ է վերադառնալ հայրենիք գնալու ծնունդը:

Վերադարձի ճանապարհը

Կրասան վերադառնալու ծանաղարհին մենք հանդիպեցինք Պոլմոլյա Բարաթալիյին, 73 տարեկան, սոխակ մազերով եւ կարող լինել կնոջը, որը 60 տարեկան ամուսնացել է Կրասան վերադառնալու երազներով: Ամբողջ կյանքում նա երազել է վերադառնալ իր գյուղը, Ուրե, բայց միայն երկար ժամանակ անց նրան հաջողվեց իրականացնել դա:

«Ես այլեւ չեմ համբերում, ես ղեկ է տեսնում հայրենիքը մինչեւ իմ մահը, ղեկ է տեսնում իմ հարազատ հողը, որտեղ անցել է իմ մանկությունը», ասում է նա մահուր վրացիներով: «Ես բնակվում եմ Ղազախստանում եւ նախանում եմ նրանց, փանի որ նրանք հայրենիքում են: Նրանք թույլ կան ինձ այցելել իմ գյուղը. ես կտեսնեմ իմ գյուղը, այնպես չէ՛: Ինձ էլ ոչինչ ղեկ է, միայն Կրասանը»:

Վերջապահ

Ապրիլի 21, 2005թ. Թբիլիսիի ժամանակով ցերեկվա 11:30:

60 տարեկան արտասովոր հետ, ծերակա մազերով կինը իջնում է Բաքու-Թբիլիսի գնացիկից եւ համբուրում այն հողը, որի մասին նա այդքան երկար է երազել:

Ալադդին Մակարիձեն անադար է համարում մահմեդական լինելու դասճառով թուրք կոչվել
Լուսանկարը՝ Մարիամ Վարսյանի

Վրասա՞նք. նա միշտ իմ մտքում է

Նախ մտորված, ապա նոր ազգության «արժանացած» Ալադդին Մակարիձեն հավասարիմ է մնացել իր արմատներին

ՄԱՐԻԱՄ ՎԱՐՍՅԱՆ

Ալադդին Մակարիձեն համարյա 60 տարեկան է: Զնայած, վրացական ազգանուն ունի, նա ծնվել է Ուզբեկստանում, իսկ անձնագրի սվյաչներով մինչ վերջերս ադրբեջանցի է եղել: Նրա ծախսագրի հասկառու տրեյդերական դասկանելիության բարդ դասնությունն սկսել է 1944 թ.-ին, երբ նա դեռ չէր էլ ծնվել: Դա մի դասնություն է, որը ֆաջ հայտնի է հազարավոր մեսիտերի, ովքեր Սաախի միջնադարական քաղաքներում սեղանակներում սեղանակներ էին իրենց հողերից:

Ալադդինի հայրը՝ Ռամիզ Մակարիձեն զորակոչվել էր 1941 թ.-ին: Նրա ազգականները՝ Ռամիզի մայրը, հայրը, եղբայրը, կինը, որին մնացել էին իրենց հայրենի գյուղում՝ Ադիգեմում: 1944 թ.-ի նոյեմբերի ցուրտ մի գիշեր հանկարծ ինչ-որ անհայտ մարդիկ հայտնվեցին գյուղում: Զինվորական համազգեստով այդ մարդիկ, ովքեր ռուսերն էին հրամանները սալիս, Ռամիզի ընտանիքին հանցեցին, սեղանակներին մի բռնասարի մեջ էլ սարան կայարան: Պարզվեց, որ այդ դժբախտությունը միայն նրանց չէր դասառել, սեղանակները մեծ թվով մեխի մահմեդականները՝ ընտանիքի առ ընտանիք, գյուղ առ գյուղ:

Դեռի անհայտ մեկնողները ճանապարհին ստառադում էին ցրից ու սոփից: Նրանց ուսելու ու խմելու բան էին սալիս երկու օրը մեկ: Ուղեւորների սնունդը մի կտոր կիսաթուփ սեւ հացն ու մի փչ սառը ջուրն էր: Այդ մղձավանջը տեսնեց մոտ մեկ ամիս: Այդ ընթացքում ամուսնուհուրի համարյա կեսը մահացավ: Մահացածների թիվը հասկառու բարձր էր երեխաների ու ծերերի քանակում, որոնց անկեղծան մարմինները գնացից ուղղակի դուրս էին ցուրտ: Մարդիկ փորձում էին թափանցել ի-

րենց հարազանների մարմինները, որոնցից նրանց ազատեց դասառ ձեռքով չթաղելու անդամությունից, սակայն սկսում էր վառ հոս գալ առանց այդ էլ զուգարանի բացակայության դասճառով զարահոսությամբ լցված գնացում:

Ալադդինը դասնում է. «Մայրս մինչ այսօր էլ լաց է լինում, երբ հիշում է այդ ամենը: Նա ասում է, որ շատ գեղեցիկ երկար է սեւ մազեր ունեցել, որոնք

էին լուրջ դասնում աշխատելու համար: Ամուսնուհուրը աշխատում էին առավոտից մինչև գիշեր, այդ ծանր աշխատանքի համար շատ փչ էին վարձատրվում: Պարտադիր ժամի ռեժիմը նշանակում էր, որ նրանք լուրջ էր գրանցվելին ամեն օր աշխատանքի գալուց ու գնալուց:

Նրանց բնակարանը խստորեն սահմանափակված էին հարեանների հետ բնակարանում: Ամուսնուհուրի հետ վար-

Մայրս գեղեցիկ, երկար, սեւ վարսեր ունեւր. կանաց-կանաց կրեցին, որոնցից ցեխերի մեջ չկեղտոսվի

հասնում էին մինչև ոտները: Մինչև Ուզբեկստան հասնելը այդ մազերից համարյա բան չէր մնացել, որովհետեւ մազերը փչ-փչ կտրվում էին, որ կեղտի մեջ չընկնեին:

Բռնասար գնացել վերջապետ կանգ առավ Սամարղանդում: Կենդանի մնացածներին սեղանակներին, որ նրանք աղբերու են Ուզբեկստանում:

Մարդկանց սվեցին նոր փաստաթղթեր, որոնց մեջ «ուղղել էին» ազգանուններն ու ազգությունները, նրանց դարձնելով ադրբեջանցի, թուրք, ուզբեկ, ղազախ եւ նույնիսկ հորինված կովկասցի ազգություններ: Ռամիզ Մակարիձենի հաջողվեց դասնում իր ազգանունը, բայց ոչ ազգությունը. նրան գրանցեցին որոնք ադրբեջանցի:

Ոմանց հասկացրեցին կիսաֆանդսներ, իսկ ոմանք էլ իմնուրույն շինություններ կառուցեցին: Ոմանք էլ աղբում էին խրճիթներում, ինչպես դասնում ժամանակ: Ամուսնուհուրի համար աշխատանքի շատ գնացվեց: Ուզբեկստանի բամբակի կուլտուրայի շինությունների ղեկավարներին բանվորներ

վում էին ինչպես ստրուկներ. նրանց ծեծում էին «կանչայով» (ասիական ծիղոս), թուրք էին նրանց վրա եւ հայտնում:

Պատերազմի ավարտից հետո Ռամիզը վերադարձավ հայրենի գյուղ, սակայն ազգականներից ոչ մեկն այնտեղ չէր: Իմանալով նրանց ամուսնուհուրը մասին, նա սկսեց ընտանիքը փնտրել Ուզբեկստանում, սակայն այնտեղ էլ չգտավ նրանց: Ուզբեկստան ժամանելուց փչ հետո Ռամիզի կինը եւ կրտսեր որդին մահացան՝ ուղեւորության ժամանակ ստացած հիվանդությունից:

Ռամիզ Մակարիձեն ամուսնացավ երկրորդ անգամ, այս անգամ մահմեդական մի վրացուհու հետ, որը նույնպես ամուսնուհուր էր Մեսիտեթից: Ընտանիքը մեկնեց Ալադդինը: Սաախի մահից հետո Ռամիզ Մակարիձեն ընտանիքը համեմատաբար ազատ դարձավ ու սեղանակները մի այլ գյուղ, որտեղ եւ մնացին մինչև 1989 թ.-ը, երբ անհանգստությունների դասճառով ստիպված եղան հեռանալ:

Գյուղացիներն Իանքերում
Լուսանկարները՝ Մարիկա ԱմուրելիաՎիլու

Լուսանկարները՝ Մարիկա Ամուրվելավիլու

Տեսարաններ Լանոս գյուղի առջայից, որտեղ հաստատվել են 30 մեսխեթցիներ

4-ԻՆ ԷՏԻՑ

Ալադդիները սովորել է սեղի դորոցում: Այնտեղ նա հասկացավ, որ նման չէ մյուսներին, որ ազգանունը չգիտես ինչու «ձե»-ով է ավարտվում եւ որ իր ազգանվան դասճառով մարդիկ նրան կարող են գողության կամ կոիվ անելու մեջ մեղադրել: 1989 թ. Ուզբեկստանից փախչող փախստականների հոսի հետ միասին Ալադդին իր ընտանիքով տեղափոխվեց Ադրբեջան: Նրանց թույլ չէին տրամադրում որտեղ կանգնեն, ինչ կուսակցի էին Ուզբեկստանում աղյուրելու 40 արհմիջոցի ընթացքում:

Ալադդինը, նրա կինը՝ Սաֆիյահանը, ու հինգ երեխաները գրավեցին առանձնաբնակարանը ու գյուղատնտեսությանը: Սակայն, նրա խոսքերով, հարեւանները նրա ճակատագրի մասին հիշեցնելու առիթը երբեք բաց չէին թողնում:

1999 թ.-ին Ալադդինն ու նրա ընտանիքը լեց Ադրբեջանը եւ իրենց հավաքած գումարով տուն գնեց Ախալցխայի մի հայից:

Ալադդինը ստացավ Վրաստանի քաղաքացիություն, սակայն տարվեց, որ

դա հերիք չէ «վրացական ընտանիք» մեջ ինտեգրվելու համար: Ուզբեկստանում ու Ադրբեջանում նրան վրացի էին անվանում, իսկ Վրաստան գալուց հետո նրան բոլորը թուրք են անվանում: Ալադդինի խոսքերով, նրան թուրք են անվանում լեզվի ու կրոնի դասճառով: Ալադդինի ընտանիքը հավասարապես է ու դավանում է իսլամ:

Սակայն նա կարծում է, որ միայն մուսուլման լինելու դասճառով իրեն թուրք անվանելը անարդար է: «Վրացիների մեջ նույնպես մահմեդականներ կան», ասում է նա: Ինչ վերաբերում է լեզվին, Ալադդինի ընտանիքը խոսում է «մուսուլմաններեն»: Ալադդինը դժվարանում է բացատրել, թե դա ինչ տեսակ լեզու է: Նրա խոսքերով, դա ադրբեջանականի, թուրքերենի եւ, իհարե, ուզբեկերենի խառնուրդ է:

Բայց անկախ նրանից, թե ինչ լեզու է խոսում ու որ Աստուծոն է հավատում, Ալադդինը միշտ ղոնջելու է իր վրացական ծագումը:

Մարիան Վարոսյանը Երեւանի «168 ժամ» շաբաթաթերթի լրագրող է

«Մի՛րսս իմ հողն է ուզում»

ՄԵՊԻ ԲԱՎԹՈՒՆՈՒՄԸ

«Ես Վրաստան լավ տայմանների համար չեմ եկել: Դուր կարծում եմ, որ ես խնդիրներ ունեի Ուզբեկստանում: Ոչ: Հայրենիքս կանչում էր ինձ: Ես ինձ միշտ հյուր էի գտնում, սակայն դրանում ոչ մի վաս բան չկա: Վաղ թե ուր մեզանից յուրաքանչյուրը իր համար ղեկ է տուն գտնի»:

Սա է Հահմուրադ Բեկաձեի դասընթացը: Նա այն հայրենադարձ մեսխեթցիներից մեկն է, որոնք հիմա բնակվում են Լանոս գյուղում: Գյուղում կա մոտ 30 տուն եւ մեկ դպրոց: Այդ ընտանիքները վերադարձան Վրաստան 1982-1985թթ:

«Սկզբից 6 մեսխեթական ընտանիք եկավ Լանոս: Նրանց թվում էր իմ հայրը», հիշում է Մալխազ Բարբաքովը (իր նախնիների ազգանունը Բախսաձե է): «Մենք բոլորս բնակվում էինք հանրակացարանում: Մեր ընտանիքն հասկացրեցին մեկ սե-

նյակ: Մեր ժողովուրդը շատ աշխատասեր է ... Այսօր, մեզ հաջողվեց կառուցել մեր սեփական տները»:

Այդ մարդկանց հիմնականում հուզում է փաստը, որ նրանք կայուն հարաբերություններ չունեն տեղաբնակ վրացիների հետ: Մուղաֆար Չաչանիձեն երեք արեւելյան էր, երբ նա վերադարձավ Վրաստան: Նա ժողովուրդը հիշում է, թե ինչպես նրան թուրք են անվանել դպրոցում եւ ինչպես նա փորձում էր բոլորին աղացուցել, որ ծագումով վրացի է:

Սակայն լեզուն շարունակում է մնալ տեղաբնակ վրացիների եւ հայրենադարձ մեսխեթցիների միջեւ անբաժանելի արգելի: Հահմուրադ Բեկաձեն ասում է. «Ինձ համար դժվար է երեխայիս վրացերեն սովորեցնել: Զնայած, եթե մենք բնիկ վրացիների հետ լավ հարաբերությունների մեջ լինեինք, ապագա սերունդները նույն հեռուքով չէին վրացա-

նացման» կենթարկվեին, ինչպես մի ժամանակ նրանք կորցրեցին իրենց ազգային ինքնությունը»:

Փոփոխ թեմուր Բեկաձե վարդեսորեն արտասանում է Դուրս Մեզբեկի «Ես փոքր վրացի եմ» հայտնի բանաստեղծությունը:

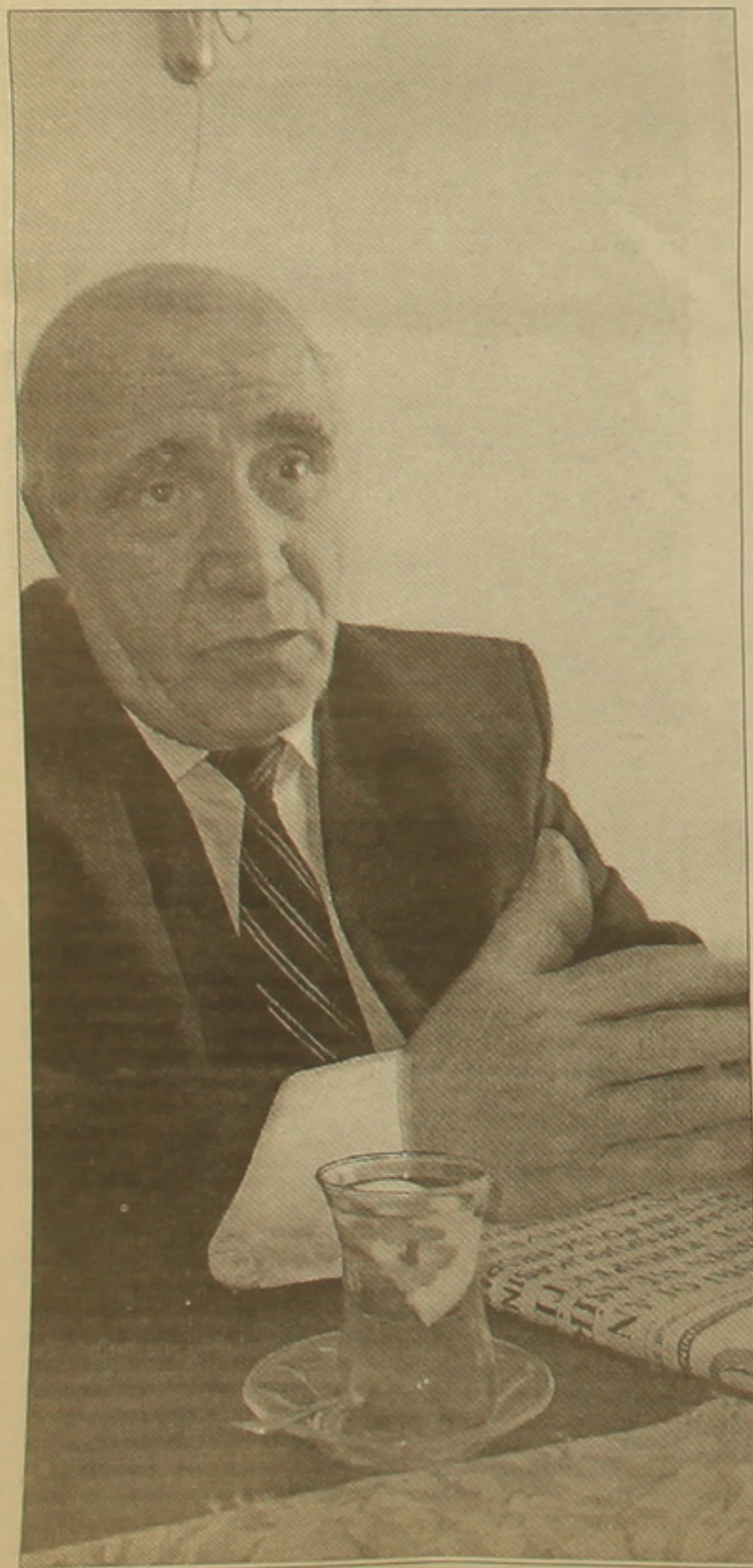
«Մենք վրացի մահմեդականներ ենք, սակայն վրացի ենք մենք», ասում է Հահմուրադ Բեկաձեն եւ ուշադիր նայում իր նկարած սոսնձաբանական ծաղիկին: Նա հոգար է. «Իմ ամենահին նախնիներից մեկին, որի անունը դառնալով վրացի էր դասուրջան էջերում, Բեկա էին կոչում: Մեր ազգանունը ծագում է այդ անունից: Ես դեռ չեմ վերջացրել իմ հետազոտությունը, սակայն համոզված եմ, որ կրում եմ իմ նախադասի ազգանունը»:

Բեկայի կողմից գրված են ոչ վրացական անուններ՝ Ալի, Մուսաֆա... իսկ վերջում, Հահմուրադի կողմից, գրված է զուտ վրացական անուն՝ Թեմուրի:

Զուր շղամաղիկ մարդի են խաղում Մասազիթ գյուղի ջան առաջ: Ախորը եւ ամեն ինչ նորից սկսելը կենցաղ է դարձել:

Լուսանկարները՝ Նասո Գուրբելաձեի

«Երեւի սա էր մեր բախար... Ճակասագիրը մեզ դարձրել է փախսական» *Քրդերն ամեն ինչ նորից են սկսում*

ԻՐԱՆ ԾԵՃԵԼԱԾԵ
ՓԵՐՎԱՆԱ ՍՈՒՊԱՆՈՎԱՍ

Քրդերի ախորը Կովկասից սկսվել է 1937 թ.-ին: Ախորից հաջողվել է խուսափել միայն նրանց, ովքեր ժամանակին հասցրել էին փոխել ազգությունը: 1944 թ.-ին գործընթացը զանգվածային բնույթ է ստացել:

«Ինձ համար լավ էր հիշել այդ ժամանակները: Մեզանից մի քանիսն էին միայն հասել մեր ուղեւորության վերջնակետին: Կենդանի մնացածներին տեղավորել էին Ղազախստանի եւ Ղրղզստանի 110 շրջաններում: Մենք հազիվ էին կարողանում գտնել մեր ազգականներին: Մեզ արգելված էր տեղափոխվել: Արտեսային ժամի խախտումը դատվում էր 25 արվա ազատազրկմամբ՝ աշխատանքային ծամբարում», հիշում է գրող, լրագրող «Քրդական Ջայն» թերթի խմբագիր Ահմեդ Չաթո Ալիեւը:

Ալիեւը ծնվել է 1937 թ.-ին, Չախասանի Վեդու շրջանի հայկազգույնում: Նրա խոսքերով, 1940 թ.-ին 50 հազար մահմեդական քրդեր ախորվել են Ղազախստանի Ջալալաբադի շրջան: Նրա հոր անունը Չաթո էր, իսկ մորը՝ Գուլուսան: Ախորվելու ժամին նա ընդամենը երեք տարեկան էր, սակայն իր հիշողությունների, ծնողների եւ մոտիկ մարդկանց խոսքերի հիման վրա գրողը՝ ակամասեսների օգնությամբ, երկու անգամ անցել է ախորվածների ճամադարձիկ ու գրել

է «Վեր» անունով մի վեպ, որտեղ մանրամասն նկարագրում է ստալինյան ռեժիմի գոհերի դաժան դատարանները:

Ախորվածները չէին դիմանում սովին, ցրտին, ծարավին: Վազոնները նախատեսված չէին մարդկանց համար: Զանցի որ վազոններում զուգարաններ չկային, թայմանները խիստ հակասամիսարական էին, որի դատարանում համաճարակը սովորական երեւոյթ էր: Մարդիկ մահանում էին: Մահացածներին փորձում էին դառնել, սակայն զինվորները նրանց գտնում էին եւ անդիսան բեռի թես դուրս էրցում, անտեսելով հարազատների արեւսմաները:

Այդ ճամադարձիկության վերջում հոգնած քրդերին բաց թողնելու համար նրանց ցածր լեռները մահացան Միջին Ասիայում: Անբարեկուրտ կլիման, ծանր աշխատանքը, թերի սնունդը եւ բնակարանային ծանր թայմաններն արեցին իրենց գործը. այդպիսի թայմաններում անընդհատ կիսատված լինելը անհասանելի էր: Նրանցից լավագույնը ուղարկեցին աշխատելու անխառնակներում: Աշխատանքը ծանր էր: Այդպիսի օր չկար, որ ինչ-որ մեկը չմահանար:

«Ղազախստանում արեցին մինչեւ 1947 թ.-ը: Մեր գյուղում 1000 քրդեր կային: Մնացածին ուղարկել էին այլ շրջաններ: Իմ հորեղբայրը այնքան էլ հեռու չէր մեզնից՝ ընդամենը 5 կիլոմետր, սակայն թարեսային ժամի դատարանով մենք չէինք կարող հաճախ

հանդիպել: Մենք չկարողացանք մասնակցել հորեղբորս որդու թաղմանը, մեզ թույլ չէին տալ մեր մահացածների համար: Ինձ չհաջողվեց մինչեւ մայրամուտ իմ բնակավայրը լինելու թույլտվություն ստանալ», ասում է Ալիեւը, ձեռնով արցունքները մաքրելով:

1947 թ.-ին տեղահանված քրդերի մի մասին թույլ տրվեց վերադառնալ հայրենիք: 100 ընտանիքներ հաստատվեցին Ադրբեջանում՝ Եվլախում եւ սկսեցին զբաղվել անասնադառնությամբ:

«Մենք շուտով կախարհեցանք քրդերից: Նրանք մեզ համար ենք կառուցեցին, մեզ աշխատանք տրվեց, մեզ երբեք իրենցից չէին տարբերում, մենք երբեք խառնակություն չենք գտնում», ասում է գրողը: Ալիեւը հոր հորդորով վերադառնում է Երեւան:

Ինստիտուտն ավարտելուց հետո նա սկսում է աշխատել «Նոր ուղի» ֆրակային թերթում: Սակայն ճակասագիրը, կամ միգրացիոն Ստալինի ուղղակի մահը, նրան եւ նրա ժողովրդին համոզեց չթողնել: Ղազախստանի իրադարձությունները ստիպեցին, որ նրանք եւս մեկ անգամ դիմեն փախուստի: Մեկ անգամ կրկին նրանք ստիպված էին գործից սկսել: «Չավանաբար հայրենիքում արեւելք մեզ համար չէ. ճակասագիրը մեզ փախսականներ է դարձրել»:

Իրա ծեծխաղածն աշխատում է Բաթումի «Ազարա» թերթում, իսկ Փերվանա Սուլթանովան՝ Բաֆի «Մի Սախիլ» թերթում

Փամբուխ Իբրահիմովան վերհիշում է իր կյանքի դասնությունը, որ նրան Վրասանից տարել է Ուզբեկստան եւ Գեյնիա, ապա նորից եւ՝ Վրաստան

Լուսանկարը՝ Մարիամ Վարոսյանի

«Եթե ամբողջ ուժով չաշխատեիր, կհարվածեին անջգիդ»

Կինը դասնում է, թե ինչ դժվարություններ է կրել, երբ նրան ստիպել են կտրել իր արմատներից

ՈՒՌՁԱՆ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Վրաստանի Ադիգենի քաղաքի հստոտ գյուղում ծնված մեսի մահմեդական Փամբուխ Իբրահիմովան 12 տարեկան էր, երբ 1942 թվականին հայրը մեկնեց ռազմաճակատ: Փամբուխը մինչ օրս հիշում է, որ հրաժեշտի պահին չէր տոկվում հորից, լալիս էր ու վազում նրա հետեւից: Հանգստացնելու համար հայրը շալակեց իրեն ու տարավ մինչեւ հավաքակայան: Դրանից հետո Փամբուխն այլեւս հորը չեստավ, 2 տարի անց ստացան նրա մահվան լուրը:

1944 թվականի նոյեմբերին, վաղ առավոտյան նրանց գյուղ եկան խորհրդային բանակի մի խումբ զինվորներ եւ մեսի մահմեդականներին հրամայեցին արագ հեռանալ իրենց: Բոլորին հավաքեցին դահլիճում՝ խստորեն արգելելով սնից որեւէ իր վերցնել Փամբուխի մայրը մյուսների դեմ լուր ենթարկվեց զինվորների հրամանին եւ 7 երեխաների հետ հեռանալով: Մոտ 60 մեսիտերի՝ ծերեր, կանայք, երեխաներ, լցրեցին աղբամասը զնացի վազոնում եւ նրանց տարան անհայտ

ուղղությամբ: 3-4 օրը մեկ զինվորների սված մի կտոր սեւ հացով ու մոտակա լողոր ջրահոներից հանած մի կում ջրով նրանց ճանապարհը տեւեց 27 օր: Ծերերից շատերը չէին մահացան ու մահացան ճանապարհին: Նրանց դիակները զինվորները նետում էին ժամանակ առ ժամանակ կանգ առնող գնացից: Մահացավ նաեւ Փամբուխի դուստրը: Կանայք ու երեխաները տարբեր հիվանդություններից տառապելով եւ անմարդկային դաժանություններով մի կերպ դիմանալով հասան վերջին կանգառ՝ Տաբեմո, որտեղից նրանց տարան կոլեկտիվներում՝ ծանր աշխատանքի կատարելու:

«Փոքր աղջիկ էի, ուժ չունեի, իսկ նրանք դաժանում էին արագ-արագ աշխատել, բանական ամբողջ ուժով ճիղոտել: Թույլ շարժումներ անողների մեջքին ուժեղ հարվածում էին, այնքան հարված եմ ստացել մեջքիս: Որ իմանաս ինչքան եմ աղբուր, եթե ամբողջ կյանքս դասնեմ, մի մեծ գիր կգրես», արտաստախառն աչքերով դասնում է այժմ արդեն 75-ամյա Փամբուխը:

“

Մենք ոչինչ չունեինք... ոչ այլուր, ոչ վառարան, ոչ փայտ... ոչինչ

1999 թվականից նա ապրում է Ախալցխա քաղաքում: 1989 թվականին ամուսնու եւ 5 երեխաների հետ Ուզբեկստանից փախան Գեյնիա՝ Ֆերգանայում տեղի ունեցած բախումների դասճառով: «Ինչ որ ես եմ տեսել, թող ոչ մեկը չեսնի: Ուզբեկստանում շատ վատ էինք ապրում, ոչինչ չունեինք՝ ոչ այլուր, ոչ վառարան, ոչ փայտ, ոչինչ... մեզ մի փիչ օգնում էին, բայց շատ ծանր վիճակում էինք: Մեսիտերն այն ժամանակ լավ էին ապրում միայն Ռուսաստանում, Ուկրաինայում եւ Ադրբեջանում», ասում է Փամբուխը: Իրենք էլ Գեյնիայում 8 տարի լավ ապրեցին, շատերի դեմ առեւտրով էին զբաղվում, բայց սկսվեց չեչենական դաժանություններ եւ ամուսնու ու դստեր հետ 6 տարի առաջ եկան Ախալցխա: Ամուսինը մահացավ 3 տարի առաջ:

Երկու որդիներն ու դուստրը Ղազախստանում են, մյուս որդին՝ Կրասնոդարում է: Փամբուխ տասնամյակ 20 թոռ ունի: Անձնագրով ինքը թրուկի է, ամուսինը ադրբեջանցի: «Դու վրացի ես», հարցրեցին նրան: «Ես մահմեդական եմ», դաստիարակեց նա: Կյանքն աղբուր կոչում համար ամենից կարեւոր կրոնն է, ոչ թե ազգությունը:

Ռուզան Պողոսյանն աշխատում է Երեւանում լույս տեսնող «Ազգ» օրաթերթում:

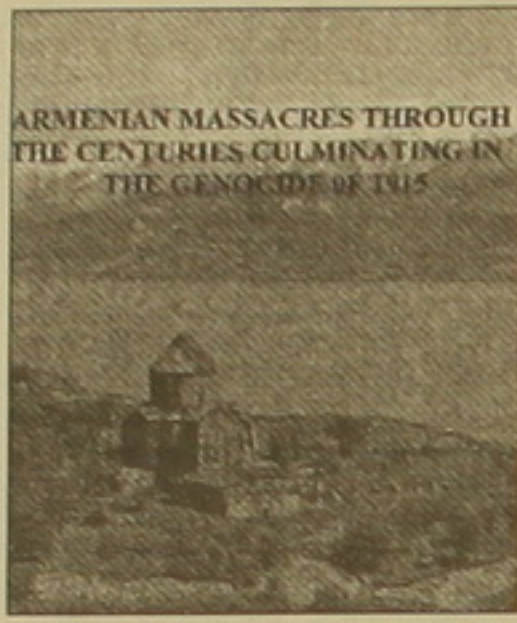

Արևայրույթ

Հայ անվանի դեղագործի «ճիշին պարսիք»

«Ձեր նախնիները զավթեցին մեր երկիրը՝ Հայաստանը 1071 թվին եւ ասելով, նախանձի ու կրոնական մոլեռանդության հետեւանով վարվեցին մեզ հետ որոշ «գալվորներ»՝ անհավաստի, միմյանց այդ մոլեռանդությունը հասավ իր գագաթնակետին՝ 1915-ի ցեղասպանությանը: Դուք մասնական Հայաստանը, որտեղ աղուրն եւ այժմ, վերանցիկ հսկայական գերեզմանասան: Ձեր բարոնական կան ժխտանքը չեն կարող ջնջել անհերքելի փաստերը: Հայրուսովոր օտար ակամաստներ բողոքի ձայն են բարձրացրել: Նրանք այդ կոտորածների մասին հայտարարել են այն ժամանակվա թերթերում, իրենց երկրների համադասասխան խորհրդարաններում եւ հետագայում լույս ընծայված բազում գրքերում: Ուրագործությունը միտումը նույնն է՝ ծանր հանցագործություն է, որան ուրագործության կասարումը»: «Վերադարձի ողբը» ստորագրությամբ օտարներին եւ նրանց հետնորդներին ուղղված այս խոսքերով է բացվում տոհմաբանական (Կանադա) հայտնի դեղագործ եւ հասարակական գործիչ դոկտ. Ժորայր Փետրյանի «Հայկական կոտորածները դարերի ընթացքում ընդհուպ 1915-ի ցեղասպանությունը» գիրքը, որը Հայոց մեծ եղբուն 90-ամյակի նախօրյակին լույս է տեսել Տորոնտոյում:

Գիրքը բաղկացած է երկու մասից: Առաջին մասում դասակարան ակնարկ է թուրքի կողմից հայկական հողերի զավթման, իսլամական ծայրահեղականության աճի, ցեղասպանության նախադասարանության եւ վերջապես գործարարական վերաբերյալ: Դրան հետեւում են Առնոլդ Թոմսոնի, Արմին Վեգների, Հենրի Մորգենթաուի, Ֆրիտց Նանսենի, Յոհաննես Լեխտինի եւ այլոց վկայությունները: Երկրորդ մասում դասակարան Հայաստանի փրկման (Տիգրանակերտ, Երզրում, Կարս, Վան, Մուս, Կեսաբա, Ադանա, Բիթլիս եւ այլն) հակիրճ դասակարանում է 1915-ից առաջ եւ հետո: Նշված են կրոնական եւ մշակութային կենտրոնների ավերակները: Հասկանալի է միջազգային ճանաչված հեղինակներից մեզքերումները, որոնցից տեղեկանում ենք, որինակ, որ Կոստանտնուպոլիսի հայկական դասարանների 1901-02-ի սկսված թուրքալուծումը գործել են 803 հայկական դպրոցներ, ընդհանուր առմամբ 2.088 ուսուցիչներով եւ 81.226 աշակերտներով (59.513 տղաներ եւ 27.713 աղջիկ-

ARMENIAN MASSACRES THROUGH THE CENTURIES CULMINATING IN THE GENOCIDE OF 1915

հանդես եկող դոկտ. Զլարեն Աւերի, որն եւ սկն Յարոնի եւ 13 այլոց փախուսը Պետերբուրգի միջով դեմի Բերգեն (Նորվեգիա): Ետա փախուստի ճանապարհին սկն Ռեյնոլդը ոսն է ջարդել եւ թիֆլիսում մահացել, սկն Աւերը մահացել է Տիֆլից: Կոտորածները, ըստ նրանց, դեկավարել է Տերտեք բելը: Տորոնտոյում հրատարակվող մեկ ուրիշ թերթ՝ «Գլորը», վկայակոչել է օգոստոսի 19-ի կոտորածները Ուրֆայում: «Օսսավա իվնից ջոնը» հաղորդել է, որ թուրքերն ասիճանաբար եւ արդյունավետ բնաջնջում են հայերին, որի հետեւանում հայ մայրերը Եփրատ գետն են գցում իրենց երեխաներին՝ փրկելու համար նրանց թուրքական սանջանիկներից: Հողվածներում բազմիցս նշված են «անաստի դաժանությունը», «չգերազանցված սարսափ», «անկարելի է նկարագրել անգնե իրասոնյաների կրած սանջանիկները» նախադասությունները: 22 էջանց հասորը հարուստ է ֆաբսեզներով եւ լուսանկարներով:

Հեղինակել է նաեւ «Հայաստանը արաբական սիրադեպության սակ: 640-886 թթ.» (1993 թ.) եւ «Հայ առաքելական եկեղեցու վերաբերյալ ակնարկների (տեսների) հավաքածու» (1995 թ.) հասորները: Առաջինում արքայապետ Սյուրբեյի հիման վրա նա նոր լույս է սփռում Հայաստանի արաբական սիրադեպության երկուսկես դարերի դասարան վրա: Իսկ երկրորդում ի մի են բերված «Նոր սերունդ» եւ «Աղագայ» թերթերում իր գրած հոդվածները: Անգլերենով գրված այս երեք գրքերը մեր դասարանում օտարներին ծանոթացնելու խիստ արժեքավոր աղբյուրներ են, մանավանդ որ փաստերը ներկայացված են մասշտիբ եւ հակիրճ ձեւով:

Ս. ԾՈՒՆԻՎԱՆ

Կարոյի Ափրիկյանի «Մասունցի Դավթի ծնունդը» օրասորիան «Արամ Խաչատրյան» համերգասրահում

Երգասրահի ստեղծագործական գործունեության 50-ամյակի առթիվ

Վերջին 50 տարիներին դասական երաժշտության միակ ծավալուն ստեղծագործությունն արտերկրում Կարոյի Ափրիկյանի «Մասունցի Դավթի ծնունդը» 75 րոպե տեղադրությամբ օրասորիան է՝ ըստ Հակոբ Օսակյանի երեք գործողությամբ համանուն ֆնարախաղի (թատերադրության) այն հասկածի, որ Դավթի ծնողները՝ Առյուծ Միսրն ու Թալիմը, 40 տարի անգազակ աղբյուրով, դիմում են երկնային հորը՝ զավակ ունենալու աղերսով, որին հետեւում է Աստուծոյի մասնաբեր հրեւական այն լուրը, թե զավակ ունենալու բախտը միտի ունենան, սակայն նույն այդ վայրկյանին թագավորն ու թագուհին միտի ավանդեն իրենց հոգին:

Լավագույն հասկանքները՝ բարձր գործիքների մասնական դասարարող դիմումով, ուսանողների թափուրն է, Միսրն ու կորովի ծերունու մեներգերը, Թալիմի սիկնոջ աղոթքն ու զուգբազը, բազմաթիվ այլ կտորներ՝ Ներսես Ծնորիալու խոսքերով միաբանների գիտերային բարականը՝ «Գիտերային ժամի երգը», Արեւծազը, հավասարյալների եւ ռազմիկների ուխտը, հրեւական կենդանացումն ու ազդարարությունը, վերջապանը: Երգահանը մասնավոր ուսարարություն է դարձնում մեմանվագների վրա՝ օրոյ, թավջութակ, գայլարափող, հարվածայիններ: Իմնասիղ մորություն է հրեւական կենդանացումը՝ լարային եւ փողային գործիքների ընկերակցությամբ եւ ռավի մեմակասարությամբ:

Օրասորիան մեկնաբանված է բարձրակետին: Փողային գործիքների միջանուրյամբ երաժշտական մթնոլորտը դառնում է ավելի դասարանավոր, լեռները, հայկական եկեղեցին ու զանգերի ղողանջները, դասարանների երգեցողությունը եւ ուխտավորների լուսազգացումները Ասկանածնի վերափոխման տոնի առթիվ, հայրենի երկրի հարազատությամբ են բուրում:

Ափրիկյանն օգտագործում է նախերգանը (որեւյուր) հաջորդ գործողություններին ուղեկցող ընթացիկ լուսանկարներով: Կ. Ափրիկյանի օրասորիան ստեղծված է Օսակյանի ֆնարախաղի նախերգանային թեմաներով, որտեղ խաչակրած է ստեղծագործության ողջ իմաստը՝ առաջնորդի անձնուրաց նվիրվածությունն իր ժողովրդին (Միսրն՝ կյանից հրաժարվելը):

Հրաւայի վերջաբանային բարձրակետի է հասցրել ստեղծագործությունն ուսանողների 6 ձայների, դրոց դասի, իժխան-իժխանուի եւ հրեւական կասարումը՝ գրված ինդրիմենի (contrepunt) ճարարությամբ, որ չնայած նվագախմբի շեւակն ներկայությամբ, սարը ձայների ներդասակ ամբողջությունն են ստեղծում՝ սմանչելի ավարով:

Պասնական միջավայրը ստեղծում է հնարավորություններ միաձուլված ներկայացնելու կրոնական եւ աշխարհիկ հայ երաժշտությունը: Իրար հաջորդող մեղեդիների ներդասակությամբ ստեղծագործությունը լավասեսական ընթացի է ստանում:

Մեղեդիակերտ բազմաձայնության (ինքնուրույն) հորիզոնական ուղեկցումը հսակ է դարձնում երաժշտությունը (դիսոնանս) համախական լինելով՝ զուտ եւ երգասահ, սակայն եւ հանդուգն անցումներով, որ հարսացումն են գործի ուժակասությունը՝ երաժշտական բովանդակությունն ավելի ընդգրկում դարձնելով («Տոն է այսօր», «Թափուրի փայլերը», «Արեւիկների ուխտը» եւ այլն):

2001 թվականի փետրվարին, երբ երեւանի «Վազգեն Սարգսյան» մարզադասում Վարդանանի 1550-ամյակի տոնակասարության ընթերականցված ներկայացման ընթացումն հնչեցին Կարոյի Ափրիկյանի «Մասունցի Դավթի ծնունդը» օրասորիայից ընդարձակ հասկանքներ եւ դրանից դեռ տարիներ առաջ, հույս էի փայլալու, թե մի օր այս կողողային օրասորիա-օմեբան, որ ներկայացվել է Փարիզում 3 անգամ, ամբողջությամբ կհնչի Երեւանի օմեբային թատրոնի բեմից եւ մասը կդառնա նրա հետագա հայտագրերի:

Թիֆլիսի Ա. ՄԱՐԿՅԱՆ Փարիզ-Երեւան

Լույս՝ գիտերվա մեջ

Ֆրանսիայի թանգարանների նախաձեռնությամբ ծնունդ առած «Թանգարանային գարունը», որին 1999 թ.-ից միացել են եվրոպական մյուս երկրները եւ, առեւ չորոյ տարին դարձել է գեղեցիկ ավանդույթ նաեւ հայաստանցիներին համար: Մայիսի 14-ին 400 եվրոպական թանգարաններ միավորվելով «Թանգարանային գիտեր» խորագրի ներքո, միջնա ռա գիտեր իրենց հարկի սակ հյուրընկալելու եւ հազարավոր այցելուների: «Լույս գիտերվա մեջ» խորագրի ներքո միջոցառմանը մասնակցելու են 48 թանգարաններ, որոնք մայիսի 14-ի լույս 15-ի գիտեր միջնա ժամը 1-ը կընթերսեն բազում անակնկալներով լեցուն ծրագրեր:

Ինչոքեւ տեղեկացրեց Ազգային դասարանային գիտական գծով փոխնաերն Հասմիկ Հարությունյանը, դասարանային առաջին անգամ է միտում նախաձեռնությամբ եւ հասնով մակել է մի բարձր միջոցառմաներ: Ողջուրի խոսքից հետո կլինի համաշխարհային ճանաչում անեցող Եւրոպի Երգար Շահինի կազմակերպչի անդրանիկ ցուցարարությունը «Շանոթ եւ անձանոթ Շահինը» խորագրով, նաեւ նկարչի փորագրանկարների կասարողի շնորհանդեսը: Ցուցահանդեսից հետո ներկաները մոմերի լույսի ներքո կունկնդրեն հոգեւոր եւ դասական երաժշտություն, ելույթ կունենան Հայաստանի դասական կամերային նվագախումբը (ղեկ.՝ Արամ Դարաբեկյան), «Շարական» հնագույն երաժշտության համույթը (ղեկ.՝ Դանիել Երաժիս), երգչուրի Աննա Մաիլյանը: 22.00-23.55 մասնակցները հնարավորություն կունենան 1-8-րդ հարկերում դիտելու հայկական եւ արասահմանյան երկրների արվեստը: Ծիս 24.00-ին կհակվեն դասարանային դրները եւ բոլոր հյուրերը կհարկվեն 9-րդ հարկի մեմասահ՝ դիտելու Մարտ Մարգարյանի անվան «Ակունք» ազգագրական համույթի ելույթը (խմբավար՝ Արեգ Միլայեյան): Համերգի ավարտից հետո բոլոր հյուրերին կբաժանվեն թեմագայան կրակներ եւ դուրս գալով 9-րդ հարկի օղակաձեւ դասարան՝ գիտերային երեսանում վառված կրակներով կողողեն իրար ու միջոցառումը կավարտի շնորհարարով:

«Շուշի» դասարանի փայլուն ելույթը

Նյու Յորկից ՈԱԿ մամլո դիվանի ասեմադե Հակոբ Վարդիվադյանը տեղեկացնում է, որ մայիսի 1-ին Լոսանջի, Նյու Ջորջի, Ֆեիլդըն րոլեզի ընդարձակ հանդիսասրահում 80 մասնակցներով հնոս դասարանային ղեկավարությամբ «Շուշի» դասարանի փայլուն հաջողությունն աղագույն է 1915-ից հետո հայ առեղծվածային վերածնունդի: Նյու Յորկի «Շուշի» դասարանը 12 տարի բարունակ հիացնում է դասարանից հայ հանդիսականին Նյու Յորկից միջնա Ֆիլադելֆիա եւ Բոստոնից Մոնրեալ: Հանելի մորությունն այս անգամ հայաստանից երգահան Արա Գետրոյանի եւ երաժշտարանի մասնակցությունն էր համերգին, տեղի «Շուշի» երաժշտական դորոցի դասական երաժշտական գործիքների նվագախմբի հետ: Բեմական ձեւ համայնադասարանից հիտերել է Բրոկլինի հոչակավոր շունները: Նվագախմբի ղեկավարը Հենրիկ Անասյանն էր:

Տղավորիչ են եղել Աճի Սեակի ասունը, մեմարարուիներ Դայար Չոխյանի, Ռիթա Զահվեդյանի, Լորի եւ Արմեն Դաբարյանների, Գայանե Համբարձումյանի, Աճիթա Աբանոյանի, Նաիրի Եսայանի, Լորիկ Սեակյանի կասարանները:

Կազմակերպչական եւ տեխնիկական զանազան աղակցություններով Աճիթա Աբանոյանը, Վարդի Արա Սոսյանը, Լյուսի Պողոսյանը, Հիլթա Հարությունյանը, Ռիթա Զահվեդյանը, Ալիս Մերձյանը, Սոսի Սեդրակյանը, Տինա եւ Չուլիես Թադիոյանները, Սոսի Եուսեւոյանը, Մարի եւ Դայար Չոխյաններն արժան են հարգանքի, գրում է որն Վարդիվադյանը: Մեծածախս հայտագրին նյութական ներդրումներ են կասարել ազգային բարեբար տեւ եւ սկիին Նազար Նազարյանները, հանդեսը հովանավորել է Ամերիկայի հայոց առաջնորդ հասակ արք. Պարսամյանը:

Գորության մեջ առանձնակի հիտասակվում է Արա Գետրոյանի տղանը. «Դասական մեր երաժշտության ան հազոցոց նոր տարազ, առանց որ իրենց կունցուցանե ըլլալ իր տոնիկ արժեքը», ինչի շնորհիվ հայ երգն օտար հանդիսաստիսն արագորն ընթերսել եւ հասկանալի է դառնում:

Մ. Բ.

